

НАСТАВНО НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На основу члана 220. став 1. алинеја 17. Статута Факултета, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду нас је на својој II ванредној седници, одржаној дана 04.07.2019. године, изабрало у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" коју је поднео докторанд Јаков М. Ђорђевић. Након увида и подробног разматрања поднете докторске дисертације, слободни смо да поднесемо следећи

Реферат о завршеној докторској дисертацији

Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Јаков М. Ђорђевић рођен је 1988. године у Ћуприји, Србија. Године 2007. уписао је студије историје уметности на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду. Дипломирао је 2011. године са просечном оценом 9,54. Дипломски рад, *Макабрестичке теме у уметности позног средњег века*, оцењен највишом оценом (10, десет) одбранио је код проф. др Јелене Ердељан. Исте године уписао је дипломске мастер студије на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду код ментора проф. др Јелене Ердељан. Све испите на

мастер студијама положио је у року са просечном оценом 10 (десет). Мастер рад на тему *Макабрестичке представе у западноевропској уметности од XIII до XV века. Особености иконографије северно и јужно од Алпа* одбранио је код проф. др Јелене Ердељан са оценом 10 (десет) а овај рад је године 2014. награђен наградом Народног музеја у Београду као најбољи завршни рад у области историје уметности. Године 2013. уписао је докторске студије на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду код ментора проф. др Јелене Ердељан. Од 2014. до 2018. године био је стипендиста је Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и члан научно-истраживачког пројекта *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст*, број пројекта 177032, чији је руководиоца проф. др Миодраг Марковић. Од школске 2015/16. године ангажован је као сарадник у настави на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду. Године 2016. изабран је у звање истраживач сарадник. Од 2018. године члан је научно-истраживачког пројекта *Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од почетка 9. до почетка 15. века*, број пројекта 177015, чији је руководиоца проф. др Влада Станковић.

Учествовао је и излагао на више научних конференција у земљи и иностранству: *Iconography of Pain*, Филозофски факултет, Ријека (2018); *Creating Memories in Early Modern and Modern Art and Literature*, Филозофски факултет, Београд (2017); *To see, to report, to persuade: narrative & verisimilitude in Byzantium*, Универзитет у Упсали, Упсала (2016); *Migrations in Visual Culture*, Филозофски факултет, Београд (2016); *Reconsidering the Origins of Portraiture*, Јагелонски универзитет, Краков (2015), *Medieval Manuscripts in Motion*, Универзитет Нова, Лисабон (2015), *Језици и културе у времену и простору IV*, Филозофски факултет, Нови Сад (2014), *II International Congress of Art History Students*, Филозофски факултет, Загреб (2013), *Језици и културе у времену и простору II*, Филозофски факултет, Нови Сад (2012), *I međunarodni kongres studenata povijesti umjetnosti*, Филозофски факултет, Загреб (2011). Објавио је више радова у земљи и иностранству: *Horrors of the Perverted Eucharist: Sensing Pelops' Dismembered Body in Panteleimon Cod. 6*, *IKON*, 12 (у припреми, 2019), 29-40; *Macabre Goes East: A Peculiar Verse among Funerary Inscriptions of the Orthodox Christians in the Late Medieval Balkans*, in: *Migrations in Visual Art*, ed. J. Erdeljan et al., Belgrade, 2018, 19-32; *Experiencing*

Resurrection: Persuasive Narrative of the Pictorial Program in the Ossuary of the Bachkovo Monastery, *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies*, 3, 2017, 95-124. (M33 – 1); Made in the Skull's Likeness: Of Transi Tombs, Identity and Memento Mori, *Journal of Art Historiography*, 17, 2017, 1-19; Представа дивљег човека на маргини Малих часова Војводе од Берија и њена улога у обликовању значења минијатуре три жива и три мртва, *Зборник Народног музеја*, XXII-2, 2016, 99-117; Лепота лобање: Посмртни остаци обичних мртвих у култури и визуелној култури касног средњег века, у: *Језици и културе у времену и простору* IV/1, Нови Сад 2015, 43-54; Is There Still Hope for the Soul of Raymond Diocrès? The Legend of the Three Living and the Three Dead in the Très Riches Heures, у: *II International Congress of Art History Students Proceedings*, Zagreb 2014, 9-18; Културна етимологија речи "macabre", у: *Језици и културе у времену и простору* II/1, Нови Сад 2013, 45-57; U ogledalu smrti: promatrač i makabrističke teme u umjetnosti kasnog srednjeg vijeka, у: *Zbornik I međunarodnog kongresa studenata povijesti umetnosti*, Zagreb 2013, 109-121; Зашто XII век није створио макабристичке теме?, *Синтезис* III/1, 2011, 147-163.

Докторска дисертација Јакова М. Ђорђевића "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" написана је на 209 страница текста са пратећим научним апаратом, напоменама и библиографијом, као и 145 слика приложених у штампаној форми. Текст дисертације подељен је у девет поглавља, свако са више потпоглавља.

Предмет и циљ дисертације:

Предмет истраживања докторске дисертације Јакова М. Ђорђевића под насловом "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" јесте визуелна артикулација умирућег, мртвог и васкрслог тела у византијској и уметности византијског културног круга у средњевизантијском и позновизантијском раздобљу. Овако дефинисан предмет истраживања није нашао довољно места у досадашњој историографији упркос чињеници да теме смрти већ извесно време привлаче пажњу стручњака, а велика популарност

историје тела као посебне области научног интересовања и даље не јењава. Приказивање мртвог тела или васкрсле пути у уметности Византије и земаља њеног културног круга није никада истински проблематизовано иако су се одређене студије бавиле подробном иконографском анализом сцена које дају могућност за таква разматрања, попут приказа Лазаревог васкрсења. Готово по правилу главно интересовање је привлачило ликовно представљање душе покојника. Група представа којима је посвећена највећа пажња одабрана је из корпуса визуелне културе православних народа на Балкану у хронолошком распону од XII до средине XV века. Овако дефинисан географски оквир условљен је чињеницом да су средњовековне државе на Балканском полуострву носиле суштински заједничко културно искуство, утемељено на византијској култури, које је омогућавало истинску лакоћу у преношењу, апропријацији и дељењу различитих идеја, веровања, и визуелних модела, између осталог и оних у вези са смрћу. Кад је временско одређивање у питању, за доњу границу одабран је XII, а не XIII век и први пад Цариграда зато што су многе ликовне теме, које су анализирани, изнедрене у периоду пре 1204. године и, самим тим, разумевање каснијих примера се не може у потпуности сагледати без осврта на њихову традицију приказивања. Ово доприноси лакшем и јаснијем уочавању новина и трансформација у уметности познијег периода. Пад Цариграда 1453. године под власт Османске империје представља горњу тачку хронолошког оквира у коме је наведени предмет истраживања разматран.

Будући да је реч о теми која обухвата све видове визуелне културе, а не само поједине технике ликовног стваралаштва, одабрани примери су разнородни. погледу. Нарочита пажња посвећена је фрескама у костурници Бачковског манастира (нарочито Визији пророка Језекиља), сцени Васкрсења Лазара у цркви Светих Апостола у Пећкој патријаршији, као и у цркви Богородице Одигитрије истог манастира, затим представама Страшног суда у цркви Христа Пантократора манастира Дечана и у јужном параклису цркве Христа Хоре (нарочито композицијама под називом Црви који не мирују и Шкргут зуба), циклусу Чина на разлучење душе од тела у цркви Свете Софије у Охриду и у хиландарском пиргу Светог Ђорђа, и, најзад, надгробном споменику Остоје Рајаковића у охридској Богородици Перивлепти. Када су илустровани рукописи у питању, од највећег интересовања за ово истраживање представљају Томићев и Минхенски псалтир са мноштвом минијатура које су у најужој вези са темама умирања (укључујући и саму

персонификацију смрти), као и прикази страдалног Јова у манускрипту *Taphou 5*, тако заведеном у Патријаршијској библиотеци Грчке православне патријаршије у Јерусалиму, и илустрације Пете поуке *Лествице* у рукопису који чува Ватиканска библиотека под ознаком *Cod. gr. 394*. Одабир визуелног материјала вођен је јасним критеријумима: свака од одабраних представа носи у себи поруку која тело ставља у контекст смрти и о томе сведочи текстуални предложак; свака од сцена је део ширег програма, било да је у питању фреска на зиду или илуминирана страница у рукописној књизи, што омогућава да се њено значење испита како самостално тако и као део веће целине; и, најзад, свака садржи довољно иконографских карактеристика да може да послужи и као модел за разматрање теме коју приказује, али и као носилац одређене иконографске специфичности. Пажљива иконолошка разматрања утемељена на детаљним иконографским анализама наведених примера, осветлила су нове погледе на схватање и важност тела у уметности касновизантијског периода. Будући да је већина одабраних представа била у најнепосреднијој близини посматрача, главни проблем који је постављен у средиште интересовања истраживања јесте однос слике и онога који ту слику посматра. Неопходна контекстуализација помоћу извора и разумевање визуелних механизма преношења теолошких порука доприносе разумевању улоге слике умирућег, мртвог и васкрслог тела у обликовању духовне стварности, понашања и схватања сопственог бића код побожног човека касног средњег века у Византији и у византијском културном кругу на Балкану.

Циљ истраживања докторске дисертације "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" је утврђивање визуелних образаца и стратегија формулисања слике тела у контексту смрти у уметности Византије и православних народа византијског културног круга на Балкану од XII до средине XV века. Иконографска и иконолошка анализа одабраних представа преиспитују теолошки садржај порука понуђених посматрачу утврђујући тиме колику је улогу имало учење о будућем васкрсењу тела у обликовању одређених ликовних тема. Спроведено истраживање такође показује да је и византијска уметност познавала представе тела у стању распадања, само изражене на другачији начин од оних карактеристичних за западноевропску визуелну културу приближно истог периода, а са друге стране објашњава одбојност исте према класичним макабрстичким сликама трулежног тела. Ово питање је у досадашњој литератури, иако

постављано, остало неразрешено. Будући да је реч о теми која је у спречи са најитимнијим размишљањима, страховима и надањима побожних људи датог времена, докторска дисертација "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" разматра и сложене процесе односа посматрача и слике, процесе који су и обликовали и бивали обликовани теолошким учењем, локална веровања и погребне праксе.

Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању:

Основне хипотезе од којих полази истраживање везано за израду докторске дисертације "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" тичу се чињенице да је хришћанско учење о васкрсењу тела заузимало важно место у визуелној артикулацији сцена које су наговештавале судбину преминулих на оном свету. Такође, приказивање душа умрлих у византијском сликарству исказује, путем иконографских појединости, повезаност преминулих са њиховим телима која ће поново васкрснути на крају времена. Велики број представа које наговештавају судбину преминулих на оном свету служиле су посматрачима као модели припреме за добру смрт. У византијској уметности се могу пронаћи представе које наговештавају распадање тела преминулих. Визуелна артикулација тела у стању распадања остваривана је путем гестова насликаних фигура, простором у коме су смештене, иконографским појединостима на сложенијим приказима и сажетим иконографским схемама. Слика телесног пропадања могла је да носи позитивна значења, као што је и слика васкрслог тела могла да наговештава негативна. Одбојност византијске уметности према представама тела у стању распадања, какве налазимо у визуелној култури западне Европе касног средњег века, почивала је на неслагањима око догматских питања са латинском црквом о судбини преминулих на оном свету.

Кратак опис садржаја дисертације:

Докторска дисертација " ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" има следећу структуру изражену кроз следећа поглавља:

1. УВОД са потпоглављима 1.1 Предмет истраживања и 1.2 Досадашња истраживања и методи у оквиру којих се представља предмет истраживања и представљају и анализирају досадашња истраживања као и методолошки приступи примењени у постојећој библиографији.

2. УМРТВЉАВАЊЕ ТЕЛА са потпоглављима 2.1 Једна слика, многа значења и 2.2 Модел умртвљавања телесних нагона у оквиру којих се разматра како монашка пракса умртвљавања тела и подвизавања тако и месту које је визуелна култура заузимала у остваривању тог подухвата који је у основи био заснован на потреби за повратком верника за повратком у првобитно, еденско стање у којем је човек био пре пада и изгона из Еденског врта. Као пример и окосница текста овог поглавља анализира се фреско сликарство у хиландарском пиргу Светог Георгија где је представљен Канон на исход душе.

3. ПРОЖИВЉАВАЊЕ РАСПАДАЊА са потпоглављима 3.1 и 3.2 у оквиру којих се разматра соматска природа душе као и обред као искуство силаска у Ад и избављења из његових чељусти. У оквиру овог поглавља, а на основу анализе илуминације из Псалтира из манастира Дионисијата на Светој Гори Cod. 65, кодекса Tarhou 5 из Јерусалима и фреско представа из Грачанице, Пећке патријаршије, Хиландара, анализира се изразито соматска слика човека уткана у средњовековно схватање смрти и сагледава њена употреба у оквирима побожности источног хришћанства и визуелизације таквих схватања у византијској уметности.

4. ПРОЖИВЉАВАЊЕ СУЂЕЊА са потпоглављима 4.1 Уређени „хаос“ и 4.2 Повратак у будућност. У овом поглављу разматрају се, као парадигматични и најбоље сачувани примери у уметности византијског културног круга, представе Страшног суда у католиконима манастирских цркава у Грачаници и Дечанима - не само кроз иконолошку анализу већ и у контексту проживљавања представљеног од стране верника. Ове представе се доводе у везу за кључним и најважнијим литургијским чином у животу сваког хришћанина – обожењем тела путем примања часних дарова, евхаристијом као сврхом и циљем учешћа у литургијској служби.

5. ПРОЖИВЉАВАЊЕ ВАСКРСЕЊА са потпоглављима 5.1 Припрема за прелазак прага, 5.2 „Виртуелно“ проживљавање телесног васкрсења и 5.3 Након изласка. У оквиру овог поглавља разматра се најпре програм јужног параклиса цркве Христа Хоре у Цариграду а потом, детаљно, програм декорације двоетажне костурнице бачковског манастира као места које је посебношћу избора сцена, њиховим постављањем у простору и визуелним својствима својим монасима омогућавало соматски доживљај васкрсења тела.

6. СЛИКА ИДЕАЛНОГ ВАСКРСЛОГ ТЕЛА са потпоглављима 6.1 и 6.2 у оквиру којих се разматра могућа христообразност васкрслог тела као и уподобљавање васкрслог тела мртвом Христовом телу.

7. СЛИКА ИНДИВИДУАЛИЗОВАНОГ ВАСКРСЛОГ ТЕЛА са потпоглављима 7.1 и 7.2 у оквиру којих се разматрају питања „уснуних“, фунерарних, портрета као слике нетљех моштију и надгробни портрети у молитвеном ставу ако слике васкрслог тела.

8. СЛИКА ПРОКЛЕТОГ ВАСКРСЛОГ ТЕЛА са потпоглављима 8.1 Гробни сензоријум и 8.2 „Ви можете бити као ја, а ја пак као ви никад“.

9. ЗАКЉУЧАК

Докторска дисертација на крају садржи списак извора, библиографију и списак илустрација.

Остварени резултати и научни допринос дисертације:

Докторска дисертација "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА " представља значајан допринос познавању начина представљања и рецепцији представа умирућег, мртвог и васкрслог тела у оквиру сцена везаних за смрт и васкрсење у византијској култури и земљама византијског културног круга у периоду између XII и XV века. Дисертација је заснована на истраживањима утемељеним на интердисциплинарном приступу и свеобухватно сагледава ово изузетно сложено и по много чему парадигматично питање које се тиче саме суштине хришћанске културе Византијског царства и земаља византијског културног круга у зрелом и позном средњем веку.

Закључак:

Будући да је докторска дисертација " ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" коју је поднео докторанд Јаков М. Ђорђевић у потпуности урађена према одобреној пријави, те да представља оригинално и самостално научно дело, слободни смо да Наставно-научно веће Филозофског факултета Универзитета у Београду обавестимо да су се стекли услови за њену јавну одбрану.

др Јелена Ердељан, ментор

редовни професор на Одељењу за историју уметности

др Иван Стевовић

редовни професор на Одељењу за историју уметности

др Влада Станковић

Београд, 14.07.2019.

редовни професор на Одељењу за историју